

AZ ÉSZAK-ERDÉLYI
HOLOKAUSZT
FÖLDRAJZI
ENCIKLOPÉDIÁJA

PARK KÖNYVKIADÓ – BUDAPEST
KOINÓNIA – KOLOZSVÁR

CSÍKTAPOLCA

A ma már Csíkszeredához tartozó településen 1900-ban 4, 1910-ben 10, 1930-ban 31, 1941-ben pedig 15 izraelita élt. A közösség egy részét már 1944 előtt kitelepítették, a többieket a csíkszeredaiakkal együtt deportálták Auschwitzba.

Forrás: VEÁ-I, 159, 248.

DITRÓ (GYERGYÓDITRÓ)

A településen már a 19. század második felében letelepedtek zsidók, akik részben Galíciából és Moldvából, részben a környező helységekből érkeztek. 1880-ban 3, 1890-ben 8 izraelitát számoltak itt össze. A vasút megépítésével és az ezt követő faipari fellendüléssel párhuzamosan az itt élő zsidók száma is nőtt. A közösség 1900-ban már 49, 1910-ben pedig 146 izraelita vallású személyből állt. A településen 1918-ban zsinagóga működött, mellette a hitközség rendelkezett mikvével és temetővel is. A ditrói hitközség metasztót alkalmazott, és fenntartotta a vallásos élethez elengedhetetlen intézményeket, így például a Chevra Kadisát. Az impériumváltáskor, 1920-ban Ditróban 213 zsidó élt, akiknek egy része a háborúban feldúlt más székelyföldi településről menekült ide. 1930-ban 157 izraelitát regisztráltak, de a bécsi döntést követő kitelepítések nyomán 1941-ben már csak 83-an voltak. A következő években fokozatosan ezeket is kitelepítették, nagy részük Gyergyószentmiklósról költözött, ahonnan az ottani zsidósággal együtt a szászrégeni gettóba, majd Auschwitzba deportálták őket.

A háború után, 1947-ben a községben 20 zsidót regisztráltak, ezek jelentős része a későbbiekben alijázott. Ditróban 1992-ben a 6078 lakos között egyetlen izraelita vallású személy élt.

Források: AE-R, 165; PH-R; PJ-MV, 256; VEÁ-I, 185-186, 264.

GALÓCÁS

A Maroshévízhez közel fekvő településen 1930-ban 183, 1941-ben pedig 162 izraelita vallású személy élt. Nagy részük a hegyekben működő fa-

telepeken dolgozott. A galócási zsidóság a Maros-Torda vármegyei Maroshévíz anyahitközségéhez tartozott. A bécsi döntést követő két évben jelentős részüket a határzónának számító térségből kitelepítették. A faluban 1947-ben 10 zsidó élt, az 1966-os és az 1977-es népszámlálás alkalmával is regisztráltak egy zsidó nemzetiségű lakost. 1992-ben a településen zsidó nem élt.

Források: AE-R, 177; PJ-MTM, 33; VEÁ-I, 192, 268.

GYERGYÓBÉKÁS

A 19. század második felében letelepedett zsidóság száma a településen gyorsan növekedett. 1850-ben 5, 1868-ban 22, 1880-ban 35, 1890-ben 43, 1900-ban és 1910-ben 171 izraelita vallású személyt írtak itt össze. Az első világháborús események következtében a település lakosainak összlétszáma az 1910-es évi 7133-ról 1930-ig 4605 főre esett vissza, s ezek közül már csupán 16 személy vallotta magát izraelitának. Az 1941-es magyar népszámlálás a román határon fekvő településen 46 izraelita vallású személyt talált, akiket 1942-ben a magyar hatóságok a határzóna elhagyására kényszerítettek. Amikor a magyar hadsereg 1940-ben Észak-Erdélyt visszafoglalta, ez több településen is áldozatokkal járt. A magyarok bejövetele Gyergyóbékáson egy zsidó életét követelte. A háború után, 1947-ben a településen három zsidó élt.

Források: AE-R, 165; V, 29-31; VEÁ-V, 602, 614.

GYERGYÓHODOS

A Gyergyói-medence északi részén fekvő településen 1930-ban 216 izraelitát számoltak össze. A bécsi döntés utáni hónapokban történt kitelepítések nyomán a közösség száma 1941-ig 119 főre csökkent, akiket további kitelepítések érintettek. Nagy részük Gyergyószentmiklósról kényszerült, ahonnan 1944 májusában deportálták őket. A háború után, 1947-ben Gyergyóhodoson 9 zsidó személyt számoltak össze.

Források: AE-R, 165; VEÁ-I, 222, 286.

GYERGYÓHOLLÓ

A közvetlenül az erdélyi–moldvai határ mellett, Gyergyótölgyestől hét kilométernyire fekvő faluba a fakitermelés zsidókat is odavonzott. Az izraeliták száma a településen 1869-ben 24, 1880-ban 30, 1890-ben 40, 1900-ban 53, 1910-ben 54 volt. 1920-ban az 1203 lakos közül 43 vallotta magát zsidónak. Bár a faluban a lakosság száma a következő tíz évben 1517-re nőtt, 1930-ban csak 40 izraelitát írtak össze. A két világháború közötti időszakban az itt működő minjanok a Maros-Torda vármegyei Maroshévíz anyahitközségéhez tartoztak. A bécsi döntés utáni első hónapokban nagy részüket kitelepítették, így a faluban 1941-ben már csak 9 izraelitát regisztráltak. Őket a későbbiekben Gyergyószentmiklósról irányították, ahonnan a szászregeni gettóba kerültek. A háború után Gyergyóhollón zsidó nem telepedett le.

Források: PJ-MTM, 33; VEÁ-I, 180, 260.

GYERGYÓSZENTMIKLÓS

Talán az örménység korábbi itteni megtelepedésének következményeként a zsidóságnak az 1850-es évektől elkezdődött beszivárgásához Gyergyószentmiklós lakossága jóval toleránsabban viszonyult, mint a többi székelyföldi település. Ennek köszönhetően a városban letelepedett zsidók száma viszonylag nagyobb volt. Az 1869-es népszámlálás 15, az 1890-es 39, az 1900-as 177, az 1910-es pedig 321 izraelita vallású személyt talált a településen. A gyergyószentmiklósi zsidóság száma az első világháborút követő megcsappanás után ismét növekedni kezdett, s az izraelita vallásúak száma 1930-ban már 619-re rúgott. Csaknem erre a számadatra jutott az 1941-es magyar népszámlálás is, amely során Gyergyószentmiklóson 559 izraelita vallású személyt regisztráltak.

Gyergyószentmiklóson a zsidóság számára nyoma az elmúlt százötven esztendőben váltakozó volt. 1869-ben például a város 5645 lakosa közül 15 volt izraelita, ami 0,26 százalékos aránynak felelt meg. A legtöbb zsidó – 619 – 1930-ban élt itt, amikor a zsidóság a 10 355 lelket

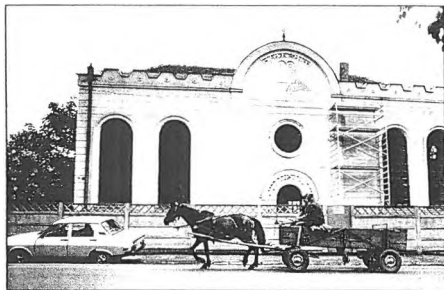
számláló településen a lakosság 5,98 százalékát tette ki. Ezek közül 593 zsidó nemzetiségűnek, 348 pedig jiddis anyanyelvűnek vallotta magát. A holokauszt előtti utolsó népszámlálás szerint 1941-ben 559 zsidó élt a városban, ami a 10 979 lakossal rendelkező település 5,09 százalékát jelentette.

A Gyergyói-medencében letelepedett – elsősorban Máramaroson keresztül érkezett lengyelországi, galíciai származású – zsidókat a 19. század végén nagy méreteket öltő fakitermelés kínálta megélhetési lehetőségek vonzották erre a vidékre. 1890-ben lépett működésbe Gyergyószentmiklóson az első gőzgéppel hajtott fűrész. 1897-ben Stein Ármin bécsi vállalkozó a Lázár grófok tulajdonát képező Fekete Hagymás nevű erdőrészen épített gőzfűrész. 1898-ban azonban már 16 fűrészüzem működött. A 2001-ben megjelent városmonográfia szerint ezek közül „csak három volt a helyi lakosság tulajdonában, a többi mind az idegenek vagyonát képezte”. A fenti megfogalmazás azt bizonyítja, hogy Gyergyószentmiklós székely lakossága – a betelepültekkel szemben tanúsított viszonylagos toleranciája ellenére – a zsidókat mindig idegennek tekintette, s hogy ez napjainkban sincs másképp.

1903-ban felépült az első villanymeghajtású fűrészgyár, amelyet 1904-ben a Miklós és Stein cég bérelt. Az 1905-ben elkészült vasút felgyorsította az iparosodást, és nagy változást eredményezett a kereskedelem terén is. 1906-ban megkezdték a vasútépítést Gyergyószentmiklós és Csíkcsicsó között, ám ennek ellenére a város a vasúti hálózatba csak 1909-ben kapcsolódott be végképp, amikor a Gyergyószentmiklós–Déda közötti sínpálya építését befejezték.

A zsidó faüzemek élénk kereskedelmet folytattak. Termékeik nem csupán Erdély és Magyarország más vidékeire, de a közép-európai, sőt a közép-keleti (például egyiptomi, szíriai) piacokra is eljutottak. 1908 és 1944 között nyolc fűrészüzem létesült a város nyugati részén, az 1912-ben átadott keskeny vágányú vasút szomszédságában, amely a Gyergyói Erdőipar nevű fűrészüzemtől indult, és áthaladt a város déli részén, összekötve a korabeli vágtereket a feldolgozó üzemekkel.

Az 1920-as években újabb fűrészgyárak kezdtek meg működésüket. Ilyen volt a Darvas Mór és fiai nevű vállalat, a Heimann Leó-féle fafeldolgozó gyár, az 1920-ban létesített Austerlitz és Horváth-féle ládagyár (amelynek igazgatója és felesége a baloldali illegális mozgalom közismert támogatói voltak), az 1925-ben két gáterrel felszerelt Gyergyószentmiklósi Gőzfü-

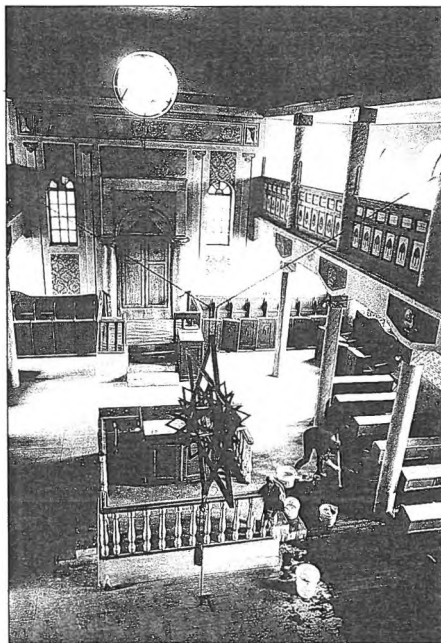
Gyergyószentmiklós, ortodox zsinagóga

rész Rt., az 1931-ben alakult Gottlieb Áron és fiai, valamint a Löwy Ármin nevű fűrészárugyár, utóbbi kettő két-két gáterrel. A hagyományosan az örménység által uralt állatkereskedelemben a zsidóság csak a 20. század második évtizedében tett szert erősebb pozícióra, amikor a Halász család Gyergyószentmiklóson szeszgyárat létesített. A szeszt burgonyából készítették, a megmaradt seprővel szarvasmarhákat hizlaltak, amelyeket Erdélyben és külföldön értékesítettek.

Ebből a családból került ki az elkötelezett cionista Halász Adolf, aki hosszú ideig a helyi zsidó hitközség elnöke volt, s aki 1927-ben nagyobb adományt tett a város zsinagógájának felépítésére. Az egyre növekvő hitközség ugyanis a 20. század első évtizedeiben még lakóházakban gyülekezett imádságra, 1926-ban azonban zsinagóga felépítésére kért és kapott engedélyt. Az építkezéshez szükséges anyagiakat a közösség tagjai adták össze, s a zsinagógát 1927. augusztus 13-án ünnepélyesen felszentelték. A zsinagóga mellett a hitközség mikévt működtetett, s Cheva Kadisája és temetője is volt. Az 1930-as években Halász Adolf és Izsák Sándor váltotta egymást többször is a hitközség elnöki székében. Gyer-

gyószentmiklós első rabbija Krausz Mór lett. Ot második és egyben utolsó rabbiként 1937-ben Freund Mór (Moshe) követte, aki híveivel együtt a német haláltáborokban pusztult el. Az 1920-as években Gyergyószentmiklósról több zsidó család érkezett Máramarosból. Az alapvetően magyar kultúrájú helyi ortodox zsidókkal szemben az újonnan érkezettek többsége jiddis anyanyelvű haszid volt. Az 1927-ben megalakult nőegylet egyik legfontosabb feladatának az újonnan bevándoroltak megszégyenítését tekintette.

Gyergyószentmiklóson a cionista szervezetek közül elsőként 1925-ben a lányokat tömörítő

Gyergyószentmiklós, az ortodox zsinagóga belseje

Aviva és a fiúkat tömörítő Barisszia csoportok jöttek létre. A helyi cionista élet az 1930-as években erősödött meg, amikor a már említett Halász Adolf állt az élére. Halász birtokának egy részét a cionista szervezetek rendelkezésére bocsátotta mezőgazdasági hachsára céljából, amely az alijára való felkészítést szolgálta. Az 1930-as években Gyergyószentmiklóson már a Hánoár

Hácioni és a Mizrachi is jelen volt. Halász mellett vezető szerepet töltött be a helyi cionista életben Klein Vilmos ügyvéd. A cionizmust a helyi hitközség is támogatta, költségvetésében évente megszabott összeget biztosított a különböző cionista szervezeteknek.

Gyergyószentmiklós kiskereskedelmében a zsidók jelentős szerepet nem játszottak, a két világháború közötti időszakban csupán két zsidó fűszerkereskedőről tudunk. Nem volt jobb a zsidóság aránya kisiparban, amelynek soraiiban a zsidóságot két szűcs és két órás képviselte, illetve az értelmiség szintjén sem, ahol összesen két orvosról, három ügyvédrel és egy faipari-vasútépítő mérnökről van tudomásunk. A gyergyószentmiklói középiskola az ukrainai munkaszolgálaton Mihajlovszka Sztariban elpusztult Salamon Ernő (1912–1943) költő nevét 1966 óta viseli. A tifuszból megbetegedett és olasz katonák által agyonlőtt, MórícZ Zsigmond által „tehetséges székely-zsidó”-ként emlegetett költő szobra a gimnázium előtt áll.

Gyergyószentmiklóson a bécsi döntés idején 551 zsidó élt, akik a város lakosságának 5,1 százalékát tették ki. A magyar katonai hatóságok azonnal bevezették a zsidóellenes intézkedéseket, a polgári hatóságok pedig rögtön felülvizsgálták a zsidók állampolgárságát. Sokakat „kétes” állampolgárságúaknak minősítettek, a külföldiek ellenőrző hivatal (KEOKH) hatáskörébe utaltak, vagy őrizetbe vettek, s ezek egy részét Kőrösmezőre hurcolták, ahonnan árdobták őket a Szovjetunióba. Mivel Gyergyószentmiklós a határ mellett feküdt, a vidéki zsidóságot beköltöztették a városba, s ennek köszönhetően a gyergyószentmiklói zsidóság lélekszáma mintegy négyszáz fővel megnőtt. A numerus clausust úgy értelmezték, hogy a gyergyószentmiklói gimnáziumban például csak négy zsidó gyereket vettek fel. Ezek közül az egyik kivételzetnek számított, a másik három pedig „kikeresztelkedett” volt.

A magyar hatóságok 1942-ben a 18 és 48 év közötti zsidó férfiakat Gyergyószentmiklósról is összeszedték, és munkaszolgálatra a 110/41. „musz-század” keretében Ukrajnába vezényelték. Elsősorban azokat mozgósították, akik ellen keresztény környezetük valamilyen okból

„kifogást” emelt. Ennek során – a helyi Tarisnyás Márton Múzeumban őrzött névsor tanúsága szerint – 51 férfi életét vesztette.

A Gyergyói-medence 986 helyben maradt zsidó lakosának másik részét 1944 áprilisában – törvényes előírások alapján – több ízben megfosztották értékeiktől. Kötelezővé tették számukra a sárga csillag viselését, majd májusban valamennyiüket az auschwitzi haláltáborba deportálták. A begyűjtés előtti napokban Gyergyószentmiklóson járt Endre László, aki a Marosvásárhelyen kiadott utasítások végrehajtását ellenőrizte. A zsidóellenes hangulatkeltésben és az antiszemita uszításban a zömében anyaországi városvezetés tagjai mellett a városban kiadott *Gyergyói Lapok* című újság is jelentős szerepet játszott.

A Gyergyói-medencében élő zsidókat – a kivételezetteket is – május 3-án a Gyergyószentmiklós központjában álló elemi iskola udvarára gyűjtötték össze Tóth Máttyás polgármester és Polonkay Géza rendőrkapitány irányításával. Polonkay elődje, Örményi Antal rendőrkapitány nem vállalta a feladatot, és inkább lemondott tisztségéről. Voltak, akiket éjszaka szedtek össze és vitték át az iskolába. Köztük volt Szmuk Sándor kivételezett, 75 százalékos első világháborús hadirokkant is, valamint az évekkel korábban kikeresztelkedett, 70 éves Kondor Jenő, akit a kórházból hordágyon szállítottak át az iskolába. László Ignác főesperes Kondort a gyűjtőhelyen megáldoztatta, de szabadon engedése érdekében nem lépett fel. A zsidó családok egy részét már korábban bizonyos kijelölt házakba összeköltöztették, másokat a légóközületekbe éjszakai órségbe osztották be, hogy repülőátadások esetén a környékbeli lakosságot riaszthassák. Néhány becületes székely felajánlotta zsidó ismerőseinek, hogy segít nekik átszökni Romániába, ezt azonban a zsidók elutasították. A fiatalok azért, mert szüleiket nem akarták magukra hagyni, az öregek pedig azért, mert úgy vélték, osztozniuk kell a többi zsidó sorsában. Sokan tartottak attól is, hogy szökésükért a katonai és a csendőri hatóságok esetleg a közösség tagjain tizedeléssel állnak majd bosszút. A hatóságok valóban éberek voltak. Ezt bizonyítja Ferenczy László csendőr alezredesnek a belügyminisztérium XX. osztályához

1944. május 7-én Kolozsvárról intézett egyik bizalmas jelentése, amely szerint „Gyergyószentmiklóson B. Kis János rendőrtiszt-helyettes zsidó értékeket rejtgetett a lakásán”. A begyűjtött-ek körében, az iskolaudvaron kezdetet vette az értékek utáni első kutatás, amelyet a helyi rendőrség tagja, Ferenczi Béla irányított. Később magyar katonatisztek „tartottak szemlét” az összeszedett zsidók fölött, akiket egyes források szerint három, mások szerint nyolc napig gyakorlatilag étlen-szomjan tartottak az iskolában. Polonkay Géza rendőrkapitány mindent az irányítása alá vont: a zsidók begyűjtésétől a begyűjtött nők vaginavizsgálatáig. A keresztény lakosoknak Polonkay Géza rendőrkapitány megtiltotta, hogy a begyűjtötteknek élelmiszert vagy legalább a gyermekeknek tejet juttassanak, azt ordítva, hogy „a zsidók nem méltók a sajnálatra, s már amúgy is eleget etek”. Végül a begyűjtötteket az engedélyezett holmikkal meg rakva (egyeseknek engedélyezték, hogy élelmet és poggyászt vegyenek magukhoz, másoknak azonban nem), gyalogszerrel a mintegy kilométernyire lévő vasútállomásra kísérték. A túlélők visszaemlékezése szerint a város lakossága részről részvétnyilvánítások nem történtek. Az állomáson kenyeret és vizet kaptak, majd bevagonírozták és a szászrégeni téglagyár területén létesített gettóba szállították őket. Polonkay ekkor örmámorosan, több tanú előtt kijelentette, hogy „élete fő művét fejezte be”.

Szászrégenben a gyergyóiak közül csak a betegek és az idősebb nők jutottak be a téglaszárítók alá, a többieknek a szabad ég alatt jelöltek ki helyet. Néhányan lepedőkből, pokrócokból készített sátrakkal próbáltak a májusi időjárás viszontagságai ellen védekezni. A szegedi csendőrök által őrzött gettóban a zaklatások már az első nap estjén elkezdődtek, s mindennapi jelenséggé váltak. Csendőrök, rendőrök, polgári ruhás hatóságok és a kémelhárító emberei folyamatosan értékek után kutattak. Itt is működött „pénzverde”, ahol a nőket bábaasszonyok – elsősorban Lovász Irma, aki a fiatal lányokat is átkutatta, és egyúttal szűztelenítette – közreműködésével „kezelésbe”. Lovász Irma a vaginakutatásokat piszkos kézzel végezte, és ezáltal több nőt megfertőzött. A gyergyószent-

miklósi zsidók „kihalgatásában” Ferenczi Béla „segédkezett”, akit kimondottan e célból hívtak Szászrégenbe. Sztruk Sándor háború utáni valóságából tudjuk, hogy a „pénzverdében”, amely az egyik ház pincéjében működött, a kiszemelt áldozatnak le kellett vennie a cipőjét, majd a harisnyáját a szájába tömték. Ezt követően a vallatok az áldozat hasára másztak, majd kezét lábával összekötözve talpát vették gumibottal „kezelésbe”. A „procedúra” végén az összevert embert kikergették az udvarra, ahol annak táncolnia kellett. Hasonlóképpen vették a nőket és a lányokat is. A verésekbe két szászrégeni lány belebolondult, a gyergyószentmiklósi Moskovits Mendel pedig a „kezelés” hatására három hétig vért vizelt. A „pénzverdeből” kikerültek ápolására, a korábban a kolozsvári zsidó kórházban szerzett fél éves tapasztalatát hasznosítva Erős Lászlóné Herskó Blanka néhány barátnőjével „kórházat” létesített. Erős Blanka visszaemlékezése szerint a „pénzverdében” édesapján, Herskó szűcsmesteren kívül Berkovicsné – akinnek korábban Gyergyószentmiklós főterén órajavító műhelye volt – többször is megfordult. Ilyenkor az idős asszonyt „kibontott, vértől ragacsos ősz hajjal, összetört kézzel-lábbal, félig eszméletlenül rakták ki az ajtó elé”. Sztruk Irén tanúvallomásából tudjuk, hogy Berkovics Jakabné háromszor vették meg. Súlyos sérüléseibe még a gettóban belehalt, ott is temették el. A gettóból több férfit egy közeli repülőter építkezési munkálataira fogtak be, és naponta mintegy 20 zsidó nőt a németekhez küldtek háztartási és konyhai munkák elvégzésére.

A szászrégeni téglagyárban létesített gettó parancsnoka Dudás János helyi rendőrkapitány volt, de pályázott erre a dicséletes állásra Feleki Kugler György is, a szászrégeni Nyilaskeresztes Párt vezetője és Komáromi László őrnagy, a helyi csendőralakulat anyaországi parancsnoka is, akik a poszt elvesztését követően kárpótlásképpen, a gettóban – Bányai Pál, Bíró Balázs, Fejér András és Gosi István csendőr nyomozók közreműködésével – valóságos szadista „kutató” – orgiákat rendeztek. A városvezetés részéről a gettóért Schmidt Imre polgármester felelt. A deportálás feltevése a gettólakók körében még Gyergyószentmiklóson elterjesztették, hogy Ke-

nyérmezőre viszik őket, ahol dolgozni fognak. Így a gettó lakói – mit sem sejtve arról, hogy az auschwitzi haláltáborban kötnék majd ki – örültek, amikor június elején ismét bevonafrozták őket. A kassai vasúti parancsnok által feljegyzett adatok szerint a június 4-i szászrégeni transzporttal 3149 zsidót deportáltak Auschwitzba. Ferenczy László csendőr alezredes, a deportálás végrehajtásának országos biztosa azonban május 10-i jelentésében a szászrégeni gettóba tömörítettek létszámát 4000-re tette.

A maga nemében a csodával határos módon menekült meg a haláltáboroktól a már említett Szmuk Sándor és családja. Miután kivételezett minőségét a deportálást végrehajtó magyar hatóság sem a gyergyószentmiklósi begyűjtőhelyen, sem pedig a szászrégeni gettóban nem volt hajlandó figyelembe venni, sőt szabadon engedési kérvényét a Szászrégenben működő bizottság elutasította, a kassai állomáson a német parancsnokhoz fordult panaszával, bemutatva a kivételezett minőségét igazoló okiratokat. Miután ügyét a magyar összekötő tisztekkel megvitatta, a német parancsnok leszállította Szmuk Sándort és családját az Auschwitzba tartó vonatról, és valamennyiüket szabadon engedte.

A magyar királyi csendőrség 986 zsidónak a szászrégeni gettóba történt „szállítmányozását” jelentette. A 986 zsidó nevét tartalmazó névsort egyesek szerint a visszatértek a helyi rendőrség irattárában találták meg. Mások azonban úgy tudják, hogy a listát a hazatértek emlékeztetből állították össze, ezért az nem tekinthető teljesnek. 1945–1946-ban a gyergyói túlélők megállapították, hogy a 986 személy közül a végkorszakot csupán 92 élte túl.

A háború után a Kolozsváron működő román népbíróság több személyt – köztük a gyergyószentmiklósi zsidóság elhurcolásáért felelősnek talált Tóth Mátyás (Máthé) polgármestert, a deportáltakkal embertelenül bánó Polonkay (Polánkai?) Géza rendőrkapitányt és Lovász (Lovas?) Irma helyi bábaasszonyt, valamint László Ignác zsidó fizikai főesperest, a felsőház tagját, aki a zsidók fizikai megsemmisítése mellett kardoskodott – hosszú kényszermunka- és börtönökre ítélte.

Az odaveszett 986 áldozat emlékére a hazatértek a zsidó temetőben emlékoszlopot emeltek, a zsinagógában pedig – a prágai Pinkász-zsinagógát öt évvel megelőzve – 986, kisméretű márványtáblát helyeztek el, amelyeken mindazok nevét megörökítették, akiknek nincs sírhantjuk. A hazatértek nagy része már 1946-ban kivándorolt Palesztinába. 1947-ben 204 zsidó élt Gyergyószentmiklóson, ám ezek zöme Románia más vidékeiről költözött ide. A zsidó közösség 1956-ban 70, 1966-ban 36, 1977-ben 15, 1992-ben pedig csupán 12 lélekből állott. A holokauszt gyergyószentmiklósi áldozatai közül 2002-ben már csak 26 személy élt, túlnyomó részük Izraelben. A városban 2002-ben végzett népszámlálás mindössze 7 olyan személyt talált, aki zsidó nemzetiségűnek és izraelita vallásúnak mondotta magát.

Gyergyószentmiklóshoz fűződik az az esemény is, hogy a Jad Vasem 2000-ben, post mortem, a Népek Igaza címet adományozta Márton Áron néhai gyulafehérvári katolikus püspöknek, aki 1944 májusában Kolozsváron mondott prédikációjában és a hatóságokhoz intézett leveleiben nyíltan elítélte a zsidóüldözést. Miután ugyanis a címadományozást a jeruzsálemi intézet korábban elutasította, dr. Hermann László gyergyószentmiklósi sebészfőorvos, a helyi zsidó hitközség nyugalmazott elnöke kezdeményezésére a Gyergyószentmiklósról alijázott Vágó Lídia nyugalmazott tanárnő támogatása és Reuveni Sári, az intézet magyar nyelvterületi referensének közbenjárása nyomán a Jad Vasem bizottsága megszavazta a kitüntetést. Ezt ünnepléses keretek között a kolozsvári Szent Mihály-plébániatemplomban a bukaresti izraeli nagykövetség egyik képviselője 2000. június 21-én nyújtotta át Márton Áron püspök más utódjának, Jakubinyi György gyulafehérvári katolikus érseknek.

A Gyergyószentmiklósi járáshoz tartozó falvakban az 1941-es népszámlálás adatai szerint 48 793 személy élt, ezek közül 497 izraelita vallású volt, az alábbiak szerint (zárójelben az izraeliták, illetve az összlakosság lélekszáma):

*Ditró (114; 7 537), *Galócás (162; 1656), Gyergyóalfalu (18; 7022), *Gyergyóhodos

(119; 1511), Gyergyóújfalu (4; 4107), Gyergyóvárhegy (3; 2606), *Salamás (6; 2291), *Szarhegy (48; 4977), Tekerőpatak (4; 2625) és *Vasláb (19; 1629).

Források: AE-R, 165; C-DH, 77-78; EB-EL, 14-17, 44-45; ER, 274-278; GEE; HL, 92, 95, 98, 99-100, 107, 162, 167, 185-186; LJ, 103; R, 69; RLB-G, 13, 39, 155; RLB-H, 168, 187, 423, 615-619, 627, 1145; VEÁ-I, 163-164, 251.

GYERGYÓTÖLGYES

Egyike a vármegye legelső településeinek, amelyeken a zsidók gyökeret eresztettek. Ezt az is bizonyítja, hogy 1913-ig itt működött a vármegye egyetlen anyahitközsége, ahova mindaddig a Gyergyszentmiklóson, sőt a Csíkszeredában élő zsidók is tartoztak. Egyes források szerint a településen, bérelt házban már 1820-ban állandó minjan, 1840-től pedig zsinagóga működött, amelyet 1914-ben leromboltak, s csak később építettek újjá. A zsinagóga mellett mikvéje és saját temetője is volt a hitközségnek. A hitközség első rabbija Hirsch Eliezer volt, aki 1876-ban bekövetkezett haláláig mintegy 30 évig állt a közösség élén. Őt Éliás Eljahu rabbi követte, aki szintén körülbelül három évtizeden keresztül vezetette a közösséget. Élete utolsó napjaiban Jeruzsálemben telepedett le, ott is halt meg 1907-ben. Az első világháború éveiben az ismert rabbicsaládból származó Grünburg Szimcha Natan volt Gyergyótölgyes rabbija, de 1919-ben megvált hivatalától, mivel a szlovákiai Késmárkon apja helyébe lépett. A vármegye legrégebbi anyahitközségének utolsó rabbija Weiss Sámuel Dávid főrabbi volt, akit híveivel együtt végeztek ki Auschwitzban.

Gyergyótölgyesen 1850-ben még csak két zsidó élt, ám az osztrák–magyar kiegyezés után két esztendővel, 1869-ben megejtett összeírás a településen már 168 izraelita vallású személyt talált, ami a 2168 fős összlakosság 7,75 százalékát tette ki. 1890-ben a gyergyótölgyesi zsidó közösségnek 279 tagja volt, ami a település lakosságának 10,2 százalékát jelentette.

A Keleti-Kárpátoknak inkább a keleti oldalán, tulajdonképpen az Erdély és Moldva közötti határon fekvő település a beszivárgott zsidóság számára eszményi helynek bizonyult. Többségük Moldvából érkezett, de Bukovinából és Erdély különböző településeiről is jöttek zsidók Gyergyótölgyesre. Az egyre nagyobb méreteket öltő fakitermelés jó megélhetési lehetőséget biztosított a közösség számára, amelynek tagjai veszély esetén azonnal kiléphettek az Osztrák–Magyar Monarchia területéről. A kereseti lehetőségek miatt sokan érkeztek azonban ide Erdély és a Monarchia más részeiről is.

Gyergyótölgyesen a zsidóság már 1900-ban a lakosság 9,17 százalékát tette ki. Az akkori összeírás a 3053 lakos között 280 izraelita vallású személyt jegyzett fel. 1910-ben, csaknem azonos, 9,23 százalékos arány mellett a 3878 lakos közül 358 volt zsidó. Az első világháborút követően a közösség jelentősen megfogyatkozott, s 1941-re már csupán 198 tagja maradt, ami az összlakosságnak csupán 4,37 százalékát jelentette. 1941 nyarán a magyar hatóságok sok más, határ közeli településhez hasonlóan a gyergyótölgyesi zsidókat is kitelepítették. Az elűzöttek az egész ország területén szóródtak szét, és a továbbiakban új lakóhelyük zsidó lakosságának sorsában osztoztak.

A háború után nem újult meg a hitközségi élet Gyergyótölgyesen, 1980-ban a településen már egyetlen zsidó sem élt.

A Gyergyótölgyesi járáshoz tartozó falvakban az 1941-es népszámlálás adatai szerint 20 187 személy élt, ezek közül 377 izraelita vallású volt, az alábbiak szerint (zárójelben az izraeliták, illetve az összlakosság lélekszáma):

*Bélbor (36; 2139), *Borszék (88; 2247),

*Gyergyóbékás (46; 9617), *Gyergyóholló (9; 1658) és *Gyergyótölgyes (198; 4526).

Források: AE-R, 166; FSA, 79; KI, II/405; R, 70; RLB-G, 11; RLB-H, 165; VEÁ-I, 238, 296.